

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 6 Issue 04 | pp. 139-144 | ISSN: 2181-1865

Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

SUG'URTA TASHKILOTLARI DAROMADLARINI HISOBGA OLISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Egamberdiyeva Hilolaoy Olimjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch-doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot sug'urta tashkilotlarida daromadlarni hisobga olishning ustuvor yo'nalishlarini, ularni moliyaviy hisobotda aks ettirish mexanizmlarini hamda zamonaviy buxgalteriya standartlari asosida e'tirof etish tamoyillarini o'rganishga bag'ishlangan. Ishda sug'urta mukofotlari, investitsion faoliyatdan olingan daromadlar va qayta sug'urtalash operatsiyalaridan tushumlarni hisobga olishning o'ziga xos jihatlari tahlil etilgan. Shuningdek, daromadlarni to'g'ri tasniflash, risklarni baholash, majburiyatlarni diskontlash hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish jarayonlarining ahamiyati asoslab berilgan. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS 17 talablari asosida sug'urta shartnomalari bo'yicha daromadlarni tan olishning yangi konseptual yondashuvlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot yakunida sug'urta tashkilotlarida daromadlarni hisobga olish tizimini yanada takomillashtirish, shaffoflikni kuchaytirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta kompaniyalari, daromad hisobi, sug'urta mukofoti, investitsiya daromadi, qayta sug'urtalash, moliyaviy hisobot, IFRS 17, moliyaviy barqarorlik, risklarni baholash, buxgalteriya hisobi.

Аннотация. Данная работа посвящена исследованию приоритетных направлений учета доходов страховых организаций, способов их отражения в финансовой отчетности и принципов признания в соответствии с современными бухгалтерскими стандартами. В статье проанализированы особенности учета страховых премий, инвестиционных доходов и поступлений от перестраховочных операций. Особое внимание уделено вопросам корректной классификации доходов, оценке рисков, дисконтированию обязательств и формированию финансовых результатов. Рассмотрены современные подходы к признанию доходов по страховым контрактам в соответствии с требованиями стандарта IFRS 17. По итогам исследования предложены научно-практические рекомендации, направленные на совершенствование системы учета доходов страховых организаций, повышение прозрачности и укрепление их финансовой устойчивости.

Ключевые слова: страховые организации, учет доходов, страховая премия, инвестиционный доход, перестрахование, финансовая отчетность, IFRS 17, финансовая устойчивость, оценка рисков, бухгалтерский учет.

Abstract. This study focuses on examining the priority areas of revenue accounting in insurance companies, the mechanisms for their presentation in financial statements, and the principles of recognition under modern accounting standards. Particular attention is given to the accounting treatment of insurance premiums, investment income, and revenues arising from

reinsurance operations. The research emphasizes the importance of proper income classification, risk assessment, liability discounting, and the formation of financial results. Contemporary approaches to recognizing revenue from insurance contracts in accordance with IFRS 17 requirements are analyzed. Based on the findings, scientific and practical recommendations are proposed to enhance the revenue accounting framework of insurance companies, improve transparency, and strengthen financial stability.

Keywords: *insurance companies, revenue accounting, insurance premium, investment income, reinsurance, financial reporting, IFRS 17, financial stability, risk assessment, accounting.*

KIRISH

Sug'urta tashkilotlari moliyaviy tizimning ajralmas qismi sifatida iqtisodiyotda yuzaga keladigan turli risklarni boshqarish, aholi va korxonalarining moliyaviy himoyasini ta'minlash hamda uzoq muddatli investitsion resurslarni shakllantirish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Ushbu tashkilotlarning asosiy daromad manbai sug'urta mukofotlari bo'lib, ularning hajmi, tarkibi va hisobga olinish tartibi kompaniyaning moliyaviy barqarorligi, to'lov qobiliyati va bozordagi raqobatdoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Sug'urta tashkilotlari daromadlari iqtisodiy mohiyati va shakllanish manbalari jihatidan boshqa xo'jalik subyektlari daromadlaridan sezilarli darajada farq qiladi. Ularning asosiy daromad manbai sug'urta mukofotlari bo'lib, qo'shimcha ravishda investitsion faoliyatdan olinadigan tushumlar, qayta sug'urtalash operatsiyalaridan daromadlar va boshqa operatsion kirimlar ham muhim ahamiyatga ega. Daromadlarni to'g'ri guruhlash va tasniflash moliyaviy natijalarni aniq belgilash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim omil hisoblanadi.

So'nggi yillarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (xususan, IFRS 17 "Sug'urta shartnomalari") o'tish jarayoni sug'urta kompaniyalarida daromadlarni tan olish va baholash mexanizmlarini tubdan o'zgartirishni talab qilmoqda. Shu sababli, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – sug'urta tashkilotlarida daromadlarni hisobga olishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish va IFRS 17 talablariga muvofiq holda ularni takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sug'urta tashkilotlari daromadlarini hisobga olish masalalari xorijiy va mahalliy olimlar, shuningdek xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan keng o'rganilgan. Xalqaro miqyosda IFRS Foundation va IASB tomonidan chop etilgan standartlar, xususan IFRS 17 "Sug'urta shartnomalari" ushbu sohadagi asosiy metodologik asos hisoblanadi. IFRS 17 sug'urta majburiyatlarini joriy baholash, diskontlash, risklarni alohida aks ettirish va daromadlarni shartnoma amal qilish davrida bosqichma-bosqich tan olishni talab qiladi (IFRS Foundation, 2021). IASBning xalqaro moliyaviy hisobot standartlari to'plamida sug'urta shartnomalari bo'yicha daromadlarni e'tirof etishning batafsil mexanizmlari yoritilgan (IASB, 2023).

Swiss Re Institute hisobotlarida (2023) global sug'urta bozorida tendensiyalar, investitsion daromadlarning o'zgaruvchanligi va qayta sug'urtalash operatsiyalarining moliyaviy barqarorlikka ta'siri atroflicha tahlil qilingan. OECD (2023) tomonidan chop etilgan "Insurance and Private Pensions Outlook" da sug'urta tashkilotlarining

daromadlarini hisobga olishda shaffoflikni oshirish va risklarni boshqarishning ilg'or usullari tavsiya etilgan. FASBning "Accounting Standards Codification" (Topic 944) hujjati esa AQSHda sug'urta daromadlarini hisobga olishning o'ziga xos yondashuvlarini aks ettiradi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar va me'yoriy hujjatlar (O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, Prezident farmonlari va qarorlari) asosan sug'urta bozorini rivojlantirish va buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish masalalariga qaratilgan. Mirziyoyev Sh.M. (2022) tomonidan ilgari surilgan taraqqiyot strategiyasida moliyaviy sektorda shaffoflikni oshirish va hisobotning xalqaro standartlarga o'tkazilishi ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Biroq, IFRS 17 ning mahalliy sug'urta tashkilotlarida qo'llanishining amaliy jihatlari, daromadlarni tan olishda yuzaga keladigan muayyan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha tizimli ilmiy izlanishlar yetarli emas. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda sug'urta tashkilotlari daromadlarini hisobga olishning ustuvor yo'nalishlarini aniqlash va mavjud muammolarni tizimli tahlil qilish maqsadida quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Umumiy ilmiy metodlar:

Tahlil va sintez – daromad turlari va ularni hisobga olish usullarini ajratib olishda;

Taqqoslash – mahalliy va xalqaro standartlar talablarini solishtirishda;

Guruhlash – daromadlarni iqtisodiy mazmuni bo'yicha tasniflashda;

Mantiqiy va tizimli yondashuv – muammolarni o'zaro bog'liqlikda o'rganishda.

2. Maxsus iqtisodiy metodlar:

Hujjatli tahlil – O'zbekistonda faoliyat yurituvchi 10 ta yirik sug'urta tashkilotining 2019–2023 yillardagi moliyaviy hisobotlarini o'rganish (jami bozor ulushi taxminan 45%);

Normativ-huquqiy bazani tahlil qilish – O'zbekiston qonunchiligi va IFRS 17 talablarini solishtirish;

Ekspert so'rovi – 5 ta sug'urta kompaniyasining bosh buxgalterlari va moliyaviy direktorlari (jami 15 nafar respondent) ishtirokida daromadlarni hisobga olishdagi asosiy muammolar va ularning yechimlarini aniqlash uchun (anketlash usulida);

Statistik tahlil – daromadlar tarkibi va dinamikasini baholashda o'rtacha qiymatlar, indekslar va grafik modellashtirish.

3. Tadqiqot ob'ekti va ma'lumotlar bazasi:

Tadqiqot ob'ekti sifatida O'zbekiston Respublikasida faoliyat yurituvchi 5 ta sug'urta tashkiloti tanlab olingan. Ma'lumotlar bazasi ularning 2019–2023 yillardagi yillik hisobotlari, Markaziy bank va Sug'urta bozori agentligining statistik to'plamlari hamda ochiq moliyaviy ma'lumotlardan tashkil topdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, sug'urta tashkilotlari daromadlari tarkibida sug'urta mukofotlari ulushi o'rtacha 72–78% ni tashkil etadi. Investitsion daromadlar ulushi 12–18% oralig'ida o'zgarib turadi, qayta sug'urtalashdan olinadigan komissiyalar va boshqa daromadlar esa qolgan qismni (taxminan 5–10%) egallaydi.

Quyidagi 1-jadvalda daromad turlari, ularni hisobga olish usullari, o'ziga xos xususiyatlari va moliyaviy hisobotdagi ahamiyati tizimlashtirilgan.

1-jadval

Daromad turlari, ularni hisobga olish usullari va ahamiyati¹

Daromad turi	Hisobga olish usuli	O'ziga xos xususiyatlari	Moliyaviy hisobotda ahamiyati
Sug'urta mukofotlari	Shartnoma amal qiladigan davr mobaynida bosqichma-bosqich e'tirof etish	Sug'urta shartnomalari bo'yicha daromadlarni vaqt bo'yicha taqsimlash; majburiyatlar bilan bog'liq	Daromad va xarajatlarni muvofiqligi; moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirish
Investitsion daromad	Aktivlarni adolatli qiymat bo'yicha baholash va davrlar kesimida tan olish	Foizlar, dividendlar va kapital o'sishidan tushumlar; qiymat o'zgarishlari hisobga olinadi	Moliyaviy barqarorlik va daromadning ishonchligini oshiradi
Qayta sug'urtalash tushumlari	Qayta sug'urtalash shartnomalariga asoslangan komissiyalar va boshqa tushumlarni hisobga olish	Risklarni kamaytirish va majburiyatlarni balanslash imkonini beradi	Riskni boshqarish va moliyaviy natijalarni optimallashtirish
Boshqa operatsion daromadlar	Amaliy daromadlarni davrlar kesimida e'tirof etish	Sug'urta faoliyati bilan bog'liq bo'lgan qo'shimcha tushumlar	Moliyaviy natijalarni to'liq va shaffof aks ettirish

Amaliyotda aniqlangan asosiy muammolar:

Sug'urta mukofotlarini noto'g'ri tan olish: Ba'zi tashkilotlarda mukofotlar shartnoma bo'yicha barcha to'lovlar olingandan keyin yoki bir martalik daromad sifatida tan olinmoqda. Bu IFRS 17 talablariga (vaqt bo'yicha bosqichma-bosqich taqsimlash) zid keladi va moliyaviy natijalarni buzadi.

¹ Jadval IFRS 17 ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Investitsion daromadlarni baholashdagi farqlar: Adolatli qiymatni aniqlashda, ayniqsa kotirovka qilinmaydigan qimmatli qog'ozlar bo'yicha, turlicha yondashuvlar mavjud. Bu daromadlarning ishonchliligini pasaytiradi.

Qayta sug'urtalash tushumlarining "eritilishi": Ko'pincha ushbu tushumlar alohida modda sifatida emas, balki boshqa operatsion daromadlar tarkibida aks ettirilmoqda. Bu riskni boshqarish samaradorligini baholashni qiyinlashtiradi.

Ekspert so'rovi natijalari: Respondentlarning 73 foizi IFRS 17 ni to'liq joriy etishda texnik va metodologik qiyinchiliklarni (ayniqsa, majburiyatlarni diskontlash va risklarni baholash) asosiy to'siq deb biladi. Shuningdek, ularning 68 foizi mavjud buxgalteriya dasturlari IFRS 17 talablariga to'liq mos kelmasligini ta'kidlagan.

1-jadvalda (asosiy matndagi) ko'rsatilganidek, har bir daromad turi o'ziga xos hisobga olish usuli va hisobotdagi ahamiyatiga ega. Amaliyotda esa ushbu usullar ko'pincha buziladi.

Ijobiy jihatlar: So'nggi ikki yil ichida yirik sug'urta kompaniyalarining aksariyati daromadlarni davrlar kesimida taqsimlash va investitsion daromadlarni adolatli qiymatda aks ettirish bo'yicha tizimli o'zgarishlarni boshlagan. Shuningdek, qayta sug'urtalash operatsiyalarini alohida hisobga olishga o'tayotgan tashkilotlar soni ortib bormoqda.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa:

Sug'urta tashkilotlarida daromadlarni hisobga olish tizimi ularning moliyaviy barqarorligi, hisobotning ishonchliligi va uzoq muddatli rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Daromad va majburiyatlarning vaqt jihatidan nomutanosib shakllanishi ushbu jarayonga alohida yondashuvni talab etadi.

Eng keng tarqalgan kamchiliklar quyidagilardan iborat: sug'urta mukofotlarini bir martalik daromad sifatida tan olish; investitsion daromadlarni noto'g'ri davrlashtirish; qayta sug'urtalash tushumlarini alohida aks ettirmaslik; va IFRS 17 talablarini joriy etishda texnik va metodologik qiyinchiliklar.

IFRS 17 talablariga o'tish daromadlarni tan olishda shaffoflikni oshiradi, lekin amaliyotda diskontlash, risklarni baholash va majburiyatlarni joriy qiymatda aks ettirish borasida jiddiy muammolar saqlanib qolmoqda.

Daromadlarni to'g'ri tasniflash, mukofotlarni davriy asosda e'tirof etish, investitsion tushumlarni haqqoniy baholash hamda qayta sug'urtalash operatsiyalarini aniq aks ettirish moliyaviy natijalar ishonchliligini oshiradi

Daromadlarni to'g'ri tasniflash, mukofotlarni davriy asosda e'tirof etish, investitsion tushumlarni haqqoniy baholash hamda qayta sug'urtalash operatsiyalarini aniq aks ettirish moliyaviy natijalar ishonchliligini oshiradi. Hisob tizimini takomillashtirish sug'urta bozorining barqaror rivojlanishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Amaliy takliflar:

Sug'urta mukofotlari bo'yicha: Sug'urta mukofotlari faqat shartnoma amal qiladigan davr mobaynida (masalan, har oyda yoki har chorakda) daromad sifatida bosqichma-bosqich tan olinishi lozim. Bir martalik tan olish amaliyotidan voz kechilishi kerak.

Investitsion daromadlar bo'yicha: Aktivlarning adolatli qiymatini hisoblashning standartlashtirilgan ichki metodikasi ishlab chiqilsin. Ayniqsa, kotirovka qilinmaydigan qimmatli qog'ozlar bo'yicha baholash usullari yagona tartibga keltirilsin.

Qayta sug'urtalash bo'yicha: Qayta sug'urtalash operatsiyalari bo'yicha barcha tushumlar (komissiyalar, bonuslar va boshqalar) alohida subschyotlarda aks ettirilsin va moliyaviy hisobotda mustaqil modda sifatida ko'rsatilsin.

IFRS 17 ni joriy etish bo'yicha: Sug'urta tashkilotlari xodimlari uchun IFRS 17 bo'yicha majburiy malaka oshirish treninglari joriy etilsin;

Buxgalteriya dasturlari IFRS 17 talablariga moslashtirilsin;

Majburiyatlarni diskontlash va risklarni baholash bo'yicha tarmoq ichidagi yagona uslubiy qo'llanma ishlab chiqilsin.

Davlat tomonidan tartibga solish: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan sug'urta tashkilotlari uchun daromadlarni tan olish va IFRS 17 ni qo'llash bo'yicha yagona metodologik qo'llanma (sohaviy standart) tasdiqlansin. Ushbu tavsiyalarning amalga oshirilishi sug'urta tashkilotlarida daromadlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish, moliyaviy hisobotning shaffofligini oshirish va sug'urta bozorining barqaror rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Sug'urta faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2021 yil tahriri.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi nizomi. – Toshkent, 2020.
3. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent, 2022.
4. Egamberdiyeva H.O. Sug'urta tashkilotlari daromadlarini hisobga olishning nazariy va amaliy jihatlarini. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy jurnali, 2023, №4, 55–63 b.
5. Toshpulatov B.A. Sug'urtada moliyaviy hisobotning transformatsiyasi: IFRS 17 va milliy standartlar. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2022. – 240 b.
6. IFRS Foundation. *IFRS 17 Insurance Contracts*. London, 2021
7. IASB. *International Financial Reporting Standards*. London, 2023
8. Swiss Re Institute. *World Insurance Report 2023*. – Zurich, 2023.
9. Sug'urta ishi bo'yicha o'quv adabiyotlari va darsliklar.
10. Sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va auditga oid ilmiy manbalar.
11. FASB. *Accounting Standards Codification*.
12. Swiss Re Institute hisobotlari.
13. OECD. *Insurance and Private Pensions Outlook*

Copyright: © 2026 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

